

Zbigniew Filipiak¹

Legislacja dotycząca fideikomisów rodzinnych (ordynacji rodowych) w II Rzeczypospolitej Polskiej²

Słowa kluczowe: rolnictwo, reforma rolna, parlamentaryzm, legislacja, II RP, fideikomisy rodzinne, ordynacje rodowe, wielka własność

Keywords: agriculture, legislation, land reform, parliamentarism, Second Polish Republic, family fideicommissa, entail, great ownership

Streszczenie

Artykuł opisuje tworzenie i treść regulacji prawnych w II Rzeczypospolitej dotyczących szczególnej instytucji, jaką były fideikomisy rodzinne, nazywane na ziemiach polskich ordynacjami rodowymi – niepodzielne majątki ziemskie znajdujące się w rękach rodzin arystokratycznych, wyłączone z ogólnych zasad spadkobrania, z ograniczeniami w zakresie m.in. rozporządzania i obciążania. Autor dowodzi, iż na legislację w tym względzie miała wpływ ówczesna polityka agrarna oraz próby uregulowania reformy rolnej. Ordynacje rodowe postrzegano w szczególności jako relikwiny feudalizmu sprzeczny z porządkiem konstytucyjnym oraz polityką dążącą do oparcia struktury rolnej na średniej i drobnej własności oraz podniesienia przez to statusu społecznego i ekonomicznego uboższych mas polskich włościan. Autor opisuje postulaty polityczne w tym względzie, kolejne akty prawne tworzone przez legislatywę oraz towarzyszące temu dyskusje parlamentarne.

¹ ORCID ID: 0000-0002-4147-7783, doktor, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. E-mail: filipiak@umk.pl.

² NCN/NCN 2017/27/B/HSS/02679/„Fideikomisy rodzinne w Drugiej Rzeczypospolitej w świetle orzecznictwa sądów cywilnych. Dzieje funkcjonowania feudalnej instytucji prawnej w obrocie prawnym państwa nowoczesnego” (grant realizowany w ramach Konkursu OPUS 14, kierownik grantu: dr hab. Zbigniew Naworski, prof. UMK).

Abstract**Legislation on Family Fideicommissa in the Second Polish Republic**

The article describes the creation and content of legal regulations in the Second Polish Republic regarding a special institution, which were family fideicommissa (entails), called in Poland *ordynacje rodowe* – indivisible estates in the hands of aristocratic families, excluded from the general principles of inheritance, with restrictions in the field of, i.a., disposition and charging. The author proves that the legislation in this respect was influenced by the then agrarian policy and attempts to regulate the land reform. Family laws were perceived in particular as a relic of feudalism contrary to the constitutional order and a policy aimed at basing the agricultural structure on middle and small property and thus raising the social and economic status of the poor masses of Polish peasants. The author describes political postulates in this regard, successive legal acts created by the legislature and the accompanying parliamentary discussions.

✱

I. Wprowadzenie

Wśród problemów leżących na styku prawa, gospodarki oraz polityki społecznej w II RP, znaczenie szczególne miała kwestia agrarna. Dominowały gospodarstwa karłowate, poniżej 2 ha – było ich 33,9%. Gospodarstw od 2 do 5 ha było 30,7%³. 40% powierzchni majątków powyżej 50 ha było skupione w rękach zaledwie 500 właścicieli, z których 98 dysponowało latyfundiami przewyższającymi ogólny obszar 10.000 ha⁴.

Potrzeba reformy rolnej, celem uśrednienia struktury własności, była przedmiotem troski większości stronnictw politycznych, zwłaszcza ludowców. Należało przy tej okazji rozważyć problem ordynacji rodowych – jak nazywano w Polsce fideikomisy rodzinne, stanowiące powiernictwa wieczyste z niezbywalną i niepodzielną własnością rodów arystokratycznych.

³ M. Mieszczankowski, *Struktura agrarna Polski międzywojennej*, Warszawa 1960, s. 19.

⁴ W. Roszkowski, *Gospodarcza rola większej prywatnej własności ziemskiej w Polsce 1918–1939*, Warszawa 1986, s. 36.

W końcu 1918 r. istniało 69 fideikomisów rodzinnych – majątków ziemskich⁵, które nie podlegały ogólnym zasadom prawa spadkowego. Najczęściej sukcesja przypadała w ręce najstarszego syna właściciela. Majątki te były ponadto obciążone znacznymi ograniczeniami w zakresie alienowania i obciążania. Owe zasady miały na celu utrzymanie zasadniczo niepodzielonych majątków w rodzinie, będąc sposobem na utrwalenie znaczenia społecznego i gospodarczego.

Były to majątki rozległe⁶, wraz z największym prywatnym obszarem II RP – Ordynacją Zamojską, liczącą sobie w 1918 r. 191.505 hektarów, zajmując 6,1% obszaru województwa lubelskiego i 0,5% terytorium państwa polskiego⁷. Większość powiernictw powstała w czasach zaborów. Szczególnie popularne były fideikomisy rodzinne w Prusach – stąd na obszarach byłego zaboru pruskiego znajdowało się w 1918 r. najwięcej – 45 takich majątków⁸.

Zasady i sposób przeprowadzenia reformy rolnej były przedmiotem intensywnego dyskursu na arenie politycznej, w prasie codziennej oraz publicystyce specjalistycznej. Chęć odmiany stosunków agrarnych wpływała na stosunek do ordynacji rodowych; poddawano je krytyce. Środowiska lewicowe i chłopskie podkreślały ich arystokratyczny rodowód; uznawano, że były symbolem historycznych niesprawiedliwości. W niepodzielności dóbr widziano chęć konserwacji postfeudalnych stosunków społecznych.

Wśród wpływowych propagatorów przebudowy struktury rolnictwa należy wyróżnić Franciszka Bujaka i Władysława Grabskiego, którzy łączyli działalność naukową i publicystyczną z polityczną, piastując w pewnych momentach wysokie urzędy publiczne. F. Bujak, związany z PSL „Piast”, przeciwstawiał się idei równego podziału ziemi bez odszkodowań dla wywłaszczanych wła-

⁵ M. Kozaczka, *Gospodarka ordynacji rodowych w Polsce 1918–1939*, Rzeszów 1996, s. 25.

⁶ Wszystkie fideikomisy rodzinne należały do kategorii wielkiej własności (według założeń GUS – powyżej 50 ha), a wiele z nich zaliczano do subkategorii latyfundiów – powyżej 1000 ha.

⁷ Ordynacji Zamojskiej zmniejszyła się do połowy 1922 r. o 1226 ha, zaś do końca 1925 r. o dalsze 2.210 ha. Ograniczanie terytoriów ordynacji rodowych w pierwszej kolejności wynikało z przekazywania działek chłopom wskutek regulacji serwitutów, a także w efekcie akcji oddłużeniowych. Następnie ordynacje objęto parcelacjami ustawy o wykonaniu reformy rolnej z 1925 r. W połowie 1939 r. Ordynacja Zamojska liczyła 61.095 ha. M. Kozaczka, *Ordynacja Zamojska 1919–1945*, Lublin 2003, s. 49–50.

⁸ Idem, *Gospodarka ordynacji rodowych...*, s. 25.

ścicieli, widząc w tym hasle groźbę totalitaryzmu na miarę bolszewickiej Rosji⁹. Szansę na usprawnienie rolnictwa widział we wspieraniu średnich gospodarstw chłopskich. Był zwolennikiem likwidacji latyfundiów, lecz uznawał potrzebę istnienia folwarków ziemiańskich, proponując sposoby na poprawienie ich efektywności gospodarczej¹⁰. F. Bujak nie domagał się zniesienia wszystkich fideikomisów rodzinnych, uważał że należało ograniczyć ich rozmiary, tak jak innych wielkich majątków (postulował limit 500 ha ziemi uprawnej); doceniał ordynacje pełniące ważne funkcje kulturalne, utrzymujące cenne księgozbiory, czy prowadzących działalność edukacyjną¹¹. Podobne poglądy na reformy rolne miał W. Grabski, autor słynnej reformy walutowej, związany z endecją. Podkreślał, że dla rodzimej gospodarki korzystna była zróżnicowana struktura własności rolnej, lecz w celu tworzenia samodzielnych gospodarstw chłopskich należało wywłaszczyć części największych dóbr za odszkodowaniem. Konserwatywnych przeciwników wywłaszczeń uznawał za wrogów ekonomicznego i społecznego postępu¹².

Reprezentanci¹³ środowisk ziemiańskich bronili *status quo* wielkiej własności rolnej, dowodząc populistycznych i ryzykownych gospodarczo intencji swych adwersarzy. Uzasadniano gospodarczą wartość folwarków¹⁴; odrzucono koncepcję ustanawiania maksymalnej wielkości dóbr i przymusowego wywłaszczania nadwyżek, celem parcelacji na rzecz włościan¹⁵. Walczono

⁹ Wolność, własność i dobrobyt zniknęły pod panowaniem proletariackiej dyktatury Lenina, którego słusznie nazywają czerwonym carem” – pisał F. Bujak, wskazując, że po grabieży prywatnych folwarków wprowadzono tam „folwarki rządowe”, narzucając chłopom przymus pracy, nową „pańszczyznę”. F. Bujak, *O podziale ziemi i reformie rolnej*, Warszawa 1920, s. 72–73.

¹⁰ F. Bujak, *O naprawie ustroju rolnego w Polsce*, Warszawa-Lublin-Łódź [1919], s. 91 i n.

¹¹ Ibidem, s. 133.

¹² W. Grabski, *Parcelacja agrarna wobec struktury, koniunktury i chwili dziejowej Polski*, Warszawa 1936, s. 33–34, 37–38.

¹³ Wśród czołowych publicystów związanych ze środowiskami ziemiańskimi należy wymienić m.in. Jana Lutosławskiego, Jana Steckiego, Karola Fudakowskiego, Kazimierza Ligowskiego, Stanisława Chaniewskiego, Władysława Leopolda Jaworskiego.

¹⁴ Podkreślano m.in. wyższość kulturową ziemian, fachowość zarządzania folwarkami, zdolność do unowocześniania produkcji dzięki większemu zapleczu kapitałowemu. L.K. Górski, *W sprawie reformy rolnej w Polsce*, Warszawa 1919, s. 44.

¹⁵ Ostrzegano przy tym, że likwidacja wielkich majątków spowoduje niedobory żywności, a przymus parcelacji łamiący zasadę nietykalności własności prywatnej pociągnie za sobą dalsze

o dobre imię ziemiaństwa, podkreślano jego zasługi patriotyczne, a pisma autorów takich jak F. Bujak przyrównywano do politycznej agitacji skrytej pod powierzchnią naukowej erudycji¹⁶, celem wyniszczenia ziemian (w imię „krucjaty klasowej”, jak pisał o tym Jan Chrzanowski). Uważano, że hasła poprawy doli chłopów i polepszenia efektywności rolnictwa były fałszywe, a partie polityczne manipulowały chłopskimi wyborcami¹⁷. Przeciwstawiano się aktom prawnym godzącym w stan wielkiej własności ziemskiej, zarówno uchwale w przedmiocie zasad reformy rolnej z 10 lipca 1919 r. i ustawie o wykonaniu reformy rolnej z 15 lipca 1920 r., jak i bardziej kompromisowej ustawie rolnej z 28 grudnia 1925 r.¹⁸ Pojawiały się głosy w obronie fideikomisów rodzinnych¹⁹.

II. Kwestia fideikomisów rodzinnych na tle prac nad reformą rolną w latach 1919–1920

Podczas debaty na forum ogólnym Sejmu Ustawodawczego, gdzie w czerwcu i lipcu 1919 r. dyskutowano nad zasadami reformy rolnej, przywoływano ordynacje rodowe. Władysław Staniszkis (Związek Ludowo-Narodowy) na 45. posiedzeniu, 4 czerwca 1919 r. postulował wprowadzenie zasady pierwokupu gruntów przez państwo oraz „skasowanie przywilejów ordynackich” zamiast przymusowego wywłaszczenia oraz wyznaczania limitów wielkości majątków²⁰.

kroki, które doprowadzą do komunizmu. Dowodzą też, że brakowało ziemi na obdzielenie wszystkich chętnych, a przeludnienie wsi należało zwalczać industrializacją kraju i zasiedlaniem kresów wschodnich. S. Rudnicki, *Działalność polityczna polskich konserwatystów 1918–1926*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981, s. 66–67.

¹⁶ J. Hupka, *W sprawie reformy agrarnej. Prof. Bujakowi pod rozprawę*, Kraków [1919], s. 3, 5–8.

¹⁷ W. Mich, *W obliczu wywłaszczenia. Kwestia reformy rolnej w publicystyce ziemiańskiej 1918–1939*, Lublin 2001, s. 9–11.

¹⁸ Zob. B. Gałka, *Ziemiaństwo i ich organizacje w Polsce lat 1918–1939*, Toruń 1997, s. 115–142.

¹⁹ W wydanej w 1936 r. anonimowej broszurze sprzeciwiano się projektowi ustawy o likwidacji fideikomisów rodzinnych. Dowodzą krzewienia kultury rolnej przez ordynacje rodowe, ich racjonalności gospodarczej. Podkreślano, iż gwarantują utrzymanie ziemi w polskich rękach na kresach wschodnich. E. A. M., *Na marginesie projektu ustawy o zniesieniu ordynacji*, Warszawa 1936.

²⁰ Sprawozdanie stenograficzne z 45. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z 4 czerwca 1919 r., łam. 30, 32.

Z kolei Stanisław Chaniewski (centrowy Klub Pracy Konstytucyjnej) na 49 posiedzeniu, 13 czerwca 1919 r., przekonywał, że w pierwszej kolejności należało likwidować majątki mniej istotne gospodarczo. Wśród nich naczelnie miejsce zajmowały ordynacje rodowe, które postrzegał jako szkodliwe archaizmy²¹.

Ostrzejsze słowa padały z ław ludowych i socjalistycznych. Józef Kowalczyk z PSL „Piast” 14 czerwca 1919 r. uczulał, by likwidować wszelkie ordynacje rodowe, nie tylko największe²². Grzmiano o arystokratkach bawiących za granicą, kiedy ich majątkami kierowali zarządcy, wysyłając zyski za granicę. Przekonywano, że ziemia winna być w rękach osób, którzy ją realnie uprawiali. Należało zatem odebrać ją ordynatowi na Łańcucie, do czego nawoływał na 54. posiedzeniu, 19 czerwca 1919 r., Antoni Szmigiel (PSL „Piast”)²³. Natomiast ksiądz Szczęsny Starkiewicz (Polskie Zjednoczenie Ludowe) nazwał na 60. posiedzeniu 1 lipca 1919 r. „obrazą Bożą” dysproporcje w postaci działek po 2, 3 morgi i latyfundiów z setkami tysięcy mórg – „w jednym ręku, w jednej ordynacji”²⁴.

Uchwała z 10 lipca 1919 r.²⁵ wytyczyła limity własności ziemskiej (zasadniczo od 60 do 180 ha, jedynie w częściach dawnego zaboru pruskiego i rosyjskiego limity mogły być podniesione do 400 ha). Nadwyżki podlegały wykupowi przez państwo a w dalszej kolejności parcelacji na cele reformy. Uchwała nie wspominała wyraźnie o ordynacjach rodowych. Wprowadzono jednak dodatkowe zasady godzące w wielkie majątki; właścicielami dóbr mogli być jedynie ci, którzy osobiście prowadzili gospodarstwa, a jeden właściciel mógł mieć pod sobą lub na potrzeby rodziny jeden folwark (§ 6). Oznaczało to w praktyce likwidację wszystkich ordynacji rodowych, gdyż składały się z szeregu folwarków. Przewidziano nacjonalizację

²¹ Sprawozdanie stenograficzne z 49. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z 13 czerwca 1919 r., łam. 34–35.

²² Sprawozdanie stenograficzne z 50. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z 14 czerwca 1919 r., łam. 49–50.

²³ Sprawozdanie stenograficzne z 54. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z 24 czerwca 1919 r., łam. 39.

²⁴ Sprawozdanie stenograficzne z 60. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z 1 lipca 1919 r., łam. 57.

²⁵ Uchwała z 10 lipca 1919 r. w przedmiocie zasad reformy rolnej (Druk sejmowy nr 839, 1919 r.).

lasów prywatnych (§ 7), te zaś stanowiły nierzadko zasadniczą część ordynacji rodowych.

Regulacja ustawowa reformy rolnej przyjęta została przez Sejm Ustawodawczy 15 lipca 1920 r.²⁶; rozwijała ona zasady uchwały z 10 lipca 1919 r., utrzymując limity wielkości majątków. Ustawa²⁷ bezpośrednio stanowiła o ordynacjach rodowych: przymusowemu wykupowi podlegały wszystkie prywatne majątki niemieszczące się w limitach, „nie wykluczając ordynacji”. W pierwszej kolejności wykupowi ulegać miały ordynacje założone po 1888 r. (art. 1, p. 8). Utrzymano możliwość zachowania pojedynczego folwarku zarządzanego przez ziemianina lub jego rodzinę, choć na mocy art. 2 można było nie stosować tej zasady w przypadku majątków o wyższej kulturze rolnej oraz uprzemysłowionych.

III. Reforma rolna i fideikomisy rodzinne w obliczu Konstytucji z 17 marca 1921 r.

Ustawa z 15 lipca 1920 r. przewidywała wykup majątków prywatnych za połowę przeciętnej ceny rynkowej (art. 13). Po uchwaleniu Konstytucji Marcowej²⁸ pojawiło się przekonanie o niezgodności ustawy rolnej z art. 99 konstytucji. Pierwszy ustęp owego artykułu zapewniał ochronę różnych typów własności; ograniczenie lub pozbawienie jej możliwe było jedynie w drodze ustawy, ze względów wyższej konieczności, za odszkodowaniem. Ustęp drugi dotyczył ziemi – ze względu na jej znaczenie dla narodu i państwa wykluczono jej nieograniczony obrót. Zagwarantowano państwu możliwość wydawania ustaw nakazujących przymusowy wykup ziemi oraz regulujących obrót ziemią. Ustrój rolny opierać się miał na gospodarstwach rolnych zdolnych do prawidłowej wytwórczości i stanowiących osobistą własność.

²⁶ Sprawozdanie stenograficzne z 164. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z 15 lipca 1920 r., łam. 39.

²⁷ Ustawa z 15 lipca 1920 r. o wykonaniu reformy rolnej (Dz.U. Nr 70, poz. 462).

²⁸ Ustawa z 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 44, poz. 267).

Ukazało się szereg publikacji dowodzących, iż ustawa rolna z 1920 r. była niezgodna z konstytucją²⁹. Głównym zarzutem była wspomniana kwestia wysokości odszkodowania za wywłaszczaną ziemię. Na siódmym Zjeździe Prawników i Ekonomistów Polskich (Poznań, 1922 r.) wezwano do uzgodnienia ustawy rolnej z konstytucją i obowiązującymi ustawami cywilnymi. W orzeczeniach Najwyższego Trybunału Administracyjnego, do którego trafiły sprawy z zakresu reformy rolnej, pisano w latach 1923–1924 o postępującym uzgadnianiu reformy rolnej z konstytucją. Związane to było z zawartym w 1923 r. tzw. paktem lanckorońskim, który powołał sojusz centrum i prawicy – PSL „Piast”, Chrześcijańsko-Narodowego Stronnictwa Pracy oraz Związku Ludowo-Narodowego. Jednym z efektów tej współpracy stało się uchwalenie nowej ustawy rolnej w 1925 r.³⁰

Z istnieniem fideikomisów rodzinnych kłóciła się zaś konstytucyjna zasada równości wobec prawa³¹. Konstytucja Marcowa zniosła w art. 96 również tytuły arystokratyczne³². Wacław Komarnicki podkreślał, iż zasada równości nie dopuszczała przywilejów grupowych, lecz jedynie indywidualne, oparte na osobistych zasługach (ordery, stopnie naukowe lub zawodowe)³³. Wobec tego za niezgodne z konstytucją można było uznać akty prawne zaborców stosowane do fideikomisów znajdujących się na obszarach dawnego zaboru pruskiego, austriackiego i rosyjskiego, stanowiące o niepodzielności dóbr, czy też wyłączeniu ich z ogólnych przepisów spadkobrania. Akty te jednak *de iure* nadal obowiązywały, co potwierdzało ówczesne orzecznictwo³⁴.

²⁹ Znaczną aktywność wykazał w tej mierze W.L. Jaworski, który m.in. wydał pracę pt. *Państwo praworządne a reforma rolna. Zbiór artykułów i opinii*, Kraków 1922.

³⁰ R. Jastrzębski, *Reforma rolna po drugiej wojnie światowej. Ustawodawstwo państwa polskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 2018, t. 70, z. 1, s. 116.

³¹ Art. 96 Konstytucji z 17 marca 1921 r.: „Wszyscy obywatele są równi wobec prawa. Urzędy publiczne są w równej mierze dla wszystkich dostępne na warunkach, prawem przepisanych” (Dz.U. Nr 44, poz. 267).

³² „Rzeczpospolita Polska nie uznaje przywilejów rodowych ani stanowych, jak również żadnych herbów, tytułów rodowych i innych z wyjątkiem naukowych, urzędowych i zawodowych”, *ibidem*.

³³ W. Komarnicki, *Polskie prawo polityczne (geneza i system)*, Warszawa 2008, s. 541.

³⁴ R. Jastrzębski, *Konstytucyjność aktów ustawodawczych w judykaturze II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Sejmowy” 2010, nr 2, s. 88.

IV. Ustawa z 18 listopada 1921 r. o dobrach rodzinnych w b. dzielnicy pruskiej

Jesienią 1921 r. Sejm uchwalił ustawę³⁵, której celem było ułatwienie rozwiązywania powiernictw rodowych na zachodzie i północy kraju. W uzasadnieniu do projektu przyznano, iż ustawę oparto na wzorach pruskich – rozporządzeniu o dobrach rodzinnych z 10 marca 1919 r., a także uzupełniającym rozporządzeniu z 22 września 1920 r. i wreszcie rozporządzeniu o rozwiązaniu majątku rodzinnego z 23 czerwca 1920 r. Tłumaczono to tym, iż rzezczone akty pruskie miały podstawę prawną w postaci Landrechtu Pruskiego z 1794 r., który pozostawał postawą prawną dla fideikomisów w byłej dzielnicy pruskiej, a także faktem, że władzom polskim przyświecał ten sam cel, co władzom pruskim w ramach sfederowanej Republiki Weimarskiej – ułatwienie rozwiązywania powiernictw. Uznano, że zgodne to było z celem reformy rolnej – powołano się na treść uchwały z 10 lipca 1919 r. Dążenie do oparcia narodowej gospodarki rolnej na mniejszych gospodarstwach chłopskich nie mogło być pogodzone z dalszym istnieniem dóbr rodzinnych – gdyż skupiały w jednym ręku „większe obszary gruntów”³⁶.

Ustawa nie wprowadzała nakazu rozwiązywania powiernictw, lecz dawała możliwość przymusowego zniesienia na mocy uchwały rodzinnej, którą zatwierdzić musiał sąd apelacyjny. Zniesienie majątku nie mogło stać w kontrze do przepisów o reformie rolnej – stąd w procedurze zatwierdzenia uchwały uczestniczył lokalny urząd ziemski. Konieczne było wydanie przez urząd zgody na przedłożony projekt rozwiązanie danych dóbr, na mocy opinii podjętej z punktu widzenia uchwały z 10 lipca 1919 r. oraz ustawy z 15 lipca 1920 r. Sąd apelacyjny mógł dodatkowo odmówić zatwierdzenia uchwały rodzinnej, jeśli krzywdziła pojedynczych członków rodziny, gdy była niezgodna z przepisami o reformie rolnej oraz gdy naruszała kulturalne bądź gospodarcze interesy państwa – zwłaszcza gdy chodziło o dobra leśne. Za takie dobra uważano dobra rodzinne, których lasy przekraczały 1000 ha.

³⁵ Ustawa z 18 listopada 1921 r. o dobrach rodzinnych w b. dzielnicy pruskiej (Dz.U. Nr 100, poz. 715).

³⁶ Archiwum Akt Nowych, Prezydium Rady Ministrów, sygn. 15, Protokoły posiedzeń Rady Ministrów RP: 1 lipca 1921–30 września 1921 r., k. 605–606.

V. Kwestia fideikomisów rodzinnych w ustawie o wykonaniu reformy rolnej z 28 grudnia 1925 r.

Wadliwą ustawę rolną zastąpiono nowym aktem³⁷, bardziej korzystnym dla ziemian. Wykup ziemi na potrzeby reformy odbywać się miał za wartość rynkową danego gruntu (art. 27, ust. 1 i 2). Wyraźnie uregulowano kwestię ordynacji rodowych. Artykuł 2, ust. 1, p. stanowił, iż na zapas ziemi potrzebnej do przeprowadzenia reformy przeznaczono nadwyżki wszystkich prywatnych nieruchomości ziemskich „nie wyłączając ordynacji”. Do powiernictw stosować miano dział IX ustawy pt. Parcelacja majątków ziemskich, związanych stałymi ograniczeniami własności lub stanowiących własność osób z ograniczoną zdolnością do działań prawnych. Artykuł 77 stanowił o możliwości ich rozparcelowania dobrowolnego lub przymusowego na cele reformy rolnej. Dopuszczono również możliwość sprzedaży gruntów Państwowemu Bankowi Rolnemu lub Skarbowi Państwa. Po wprowadzeniu w życie ustawy reforma rolna w II RP zaczęła być wcielana w praktyce, obejmując również ordynacje rodowe.

VI. Prace sejmowe nad zniesieniem fideikomisów rodzinnych w latach 1936–1939

Projekt ustawy znoszącej dobra niepodzielne wnoszono na Sejm dwa razy – pierwszy był projekt ustawy o zniesieniu ordynacji rodzinnych autorstwa posła wybranego z listy BBWR, Bogusława Miedzińskiego, wicemarszałka Sejmu, wniesiony w lutym 1936 r., przyjęty przez Sejm w 3. czytaniu na 81. posiedzeniu IV kadencji, 31 marca 1938 r.³⁸ Późniejsze rozwiązanie Sejmu IV kadencji przez Prezydenta I. Mościckiego (13 września 1938 r.) uniemożliwiło kontynuację prac przez Senat. Lepszy los spotkał projekt ustawy autorstwa posła Józefa Ostafina (OZN), który zaowocował ustawą o zniesieniu ordynacji rodowych z 13 lipca 1939 r. Z powodu wybuchu wojny ordynacje rodowe zlikwidowano w efekcie reformy rolnej w PRL.

³⁷ Ustawa z 25 grudnia 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej (Dz.U. 1926, Nr 1, poz. 1).

³⁸ Sprawozdanie stenograficzne z 81. posiedzenia Sejmu IV kadencji z 31 marca 1938 r., lam. 68.

Szersze pole do dyskusji przyniosła pierwsza wersja aktu. Na 81. posiedzeniu Sejmu IV kadencji, 31 marca 1938 r., poseł sprawozdawca Zbigniew Madeyski (wybrany z listy BBWR), przedstawiający stanowisko komisji prawniczej, tłumaczył iż jej członkowie przekonani byli o archaiczności fideikomisów oraz ich sprzeczności z konstytucyjną zasadą równości wobec prawa. Dodał, że postępujące w komisji kodyfikacyjnej prace nad jednolitym prawem spadkowym pomijały kwestię majątków niepodzielnych. Uznał przy tym, że na wyjątkowe potraktowanie zasługiwały ordynacje rodowe z dużymi połaciami lasów oraz spełniające ważną rolę kulturalno-społeczną³⁹. Warto też wskazać na uwagi autora projektu ustawy, posła Bogusława Miedzińskiego. Dowodził, że pozostawienie dużych obszarów ziemskich w niepodzielności hamowało parcelację dobrowolną, „prywatną”, z której powiernictwa były wyłączone z racji ich prawnej niepodzielności i niepozywalności⁴⁰.

Na 20. posiedzeniu Sejmu V kadencji 8 marca 1939 r. poseł Józef Mazurkiewicz (OZN) referujący projekt posła Józefa Ostafina, mówił o anachronizmie majątków niepodzielnych. Podkreślał ich sprzeczność z polską polityką agrarną⁴¹.

Ustawa z 13 lipca 1939 r.⁴² przewidywała znoszenie ordynacji rodowych na wnioski właściciela lub wojewody. Na zniesienie trzech rodzajów ordynacji potrzebna była zgoda rady ministrów – ordynacji polskich powstałych przed 1795 r., ordynacji, z którymi związane były instytucje o znaczeniu dla kultury narodowej albo zbiory archiwalne, biblioteczne lub muzealne, wreszcie ordynacji, których kompleksy leśne przekraczały 2500 ha.

Należy dodać, iż w owym okresie zniesiono fideikomis w Pszczynie – w drodze odrębnej ustawy⁴³. O likwidację zabiegał właściciel – książę Jan Henryk von Pless; majątek znajdował się pod rządowym zarządem przymusowym, a zaległości wobec państwa z tytułu podatków i opłat opiewały 31 grudnia

³⁹ Ibidem, łam. 57–59.

⁴⁰ Ibidem, łam. 64.

⁴¹ Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. Dwudzieste posiedzenie z 8 marca 1939 r. (M.P. Nr 56, 9 marca 1939).

⁴² Ustawa z 13 lipca 1939 r. o zniesieniu ordynacji rodowych (Dz.U. Nr 63, poz. 417).

⁴³ Ustawa z 7 sierpnia 1937 r. o zniesieniu fideikomisu Pszczyńskiego (Dz.U. Nr 60, poz. 474).

1936 r. na sumę 24.282.659 zł⁴⁴. Większość sejmowa przyjęła ustawę w 2. i 3. czytaniu bez dyskusji na 59. posiedzeniu Sejmu IV kadencji, 27 lipca 1937 r.⁴⁵

VII. Podsumowanie

Przedstawione wyniki badań dowodzą racjonalności rozpatrywania problemu likwidacji fideikomisów rodzinnych w II RP na tle podejmowanych wówczas prób regulowania reformy rolnej. Dla jej pełniejszej realizacji należało uchylić zasady niepodzielności i dziedziczenia uprzywilejowanych majątków. Wobec tego, choć regulacje reformy rolnej obejmowały ordynacje rodowe, podejmowano też próby przyspieszenia rozwiązywania powiernictw, czego dowodem stały się w szczególności ustawa z 18 listopada 1921 r. o dobrach rodzinnych w b. dzielnicy pruskiej oraz ustawa z 13 lipca 1939 r. o znieszeniu ordynacji rodowych. Oceniając ówczesne ustawodawstwo agrarne, warto zwrócić uwagę na zastąpienie pierwszej ustawy o reformie rolnej z 1920 r. bardziej dopracowanym aktem z 1925 r., który m.in. dostosowano do konstytucyjnej zasady ochrony własności prywatnej, przewidując wykup ziemi wedle jej wartości rynkowej. Z kolei ustawy dotyczące fideikomisów rodzinnych postrzegać należy jako realizację konstytucyjnej zasady równości wobec prawa. Umożliwienie rozwiązywania powiernictw nie budziło istotnych kontrowersji społecznych, niejednokrotnie zgodne było z interesami ich właścicieli, zaś wprowadzone przez ustawę z 1939 r. ograniczenia dotyczące likwidacji ordynacji rodowych ważnych historycznie, spełniających funkcje kulturalne oraz bogatych w lasy należy uznać za wyraz rozważności ustawodawcy; wzięto pod uwagę opinie wyrażane w dyskursie publicznym, m.in. przez wspomnianego w artykule F. Bujaka.

⁴⁴ Formalny wniosek książę złożył 6 sierpnia 1936 r. na ręce prezydenta RP, Ignacego Mościckiego. W. Korzeniowska, *Wielka własność ziemska i przemysłowa dawnej parafii bieruńskiej (XIX i XX wiek)*, Bieruń 2000, s. 25.

⁴⁵ Sprawozdanie stenograficzne z 59. posiedzenia Sejmu IV kadencji z 27 lipca 1936 r., lam. 24–25.

Literatura

- Bujak F., *O naprawie ustroju rolnego w Polsce*, Warszawa–Lublin–Łódź [1919].
- Bujak F., *O podziale ziemi i reformie rolnej*, Warszawa 1920.
- E.A.M., *Na marginesie projektu ustawy o zniesieniu ordynacji*, Warszawa 1936.
- Gałka B., *Ziemiaństwo i ich organizacje w Polsce lat 1918–1939*, Toruń 1997.
- Górski L.K., *W sprawie reformy rolnej w Polsce*, Warszawa 1919.
- Grabski W., *Parcelacja agrarna wobec struktury, koniunktury i chwili dziejowej Polski*, Warszawa 1936.
- Hupka J., *W sprawie reformy agrarnej. Prof. Bujakowi pod rozwagę*, Kraków [1919].
- Jastrzębski R., *Konstytucyjność aktów ustawodawczych w judykaturze II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Sejmowy” 2010, nr 2.
- Jastrzębski R., *Reforma rolna po drugiej wojnie światowej. Ustawodawstwo państwa polskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2018, t. 70, z. 1.
- Jaworski W.L., *Państwo praworządne a reforma rolna. Zbiór artykułów i opinii*, Kraków 1922.
- Komarnicki W., *Polskie prawo polityczne (geneza i system)*, Warszawa 2008.
- Korzeniowska W., *Wielka własność ziemska i przemysłowa dawnej parafii bieruńskiej (XIX i XX wiek)*, Bieruń 2000.
- Kozaczka M., *Gospodarka ordynacji rodowych w Polsce 1918–1939*, Rzeszów 1996.
- Kozaczka M., *Ordynacja Zamojska 1919–1945*, Lublin 2003.
- Mich W., *W obliczu wywłaszczenia. Kwestia reformy rolnej w publicystyce ziemiańskiej 1918–1939*, Lublin 2001.
- Mieszczankowski M., *Struktura agrarna Polski międzywojennej*, Warszawa 1960.
- Roszkowski W., *Gospodarcza rola większej prywatnej własności ziemskiej w Polsce 1918–1939*, Warszawa 1986.
- Rudnicki S., *Działalność polityczna polskich konserwatystów 1918–1926*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1981.